

BALÁZS JÓZSEF

A házasságkötések alakulása Magyarországon a II. világháború után

A népmozgalmi események regisztrálása már az ókorban, illetve a középkorban is fellelhető, általánosabbá és rendszeresebbé válása azonban csak a XVI-XVIII. században kezdődött a házasságkötések és a születések egyházi anyakönyvezése révén. Majd a polgári államszervezetek kialakulásával (Európában általában a XIX. század folyamán), az állami anyakönyvezési rendszer bevezetésével vált egyértelműen rendszeressé és általánossá a népmozgalmi jelenségek statisztikai megfigyelése.

Magyarországon 1827. óta gyűjtötték a törvényhatóságok az egyházi anyakönyvek adatait, majd a hivatalos statisztikai szolgálat 1876-ban szervezte meg a közvetlen adatgyűjtést. A kötelező állami anyakönyvezést 1895. október 1-i hatállyal vezették be az 1894. XXXIII. tc. értelmében. Ettől kezdve a Központi Statisztikai Hivatal természetes népmozgalmi adatgyűjtésének és feldolgozásának az állami anyakönyv az alapja.

Önmagában a házasságkötés nem változtatja meg a népesség számát, csak annak családi állapot szerinti összetételét. Alapvető demográfiai jelentősége, hogy ma már csaknem az egész világon a házasságkötés a család létesítésének legáltalánosabb formája, és ezen keresztül szorosan kapcsolódik a születések alakulásához, a következő emberöltős generációk felneveléséhez. Más kérdés az, hogy az utóbbi évtizedekben – elsősorban Európában – csökkenő tendenciát követ a „de jure” házasságkötések száma, illetve aránya; ezzel szemben növekszik a „de facto”, azaz a törvényes keretek nélküli élettársi kapcsolatok száma és aránya.

Közismert, hogy a történelem során a csoportházasság alakzataitól kezdve a napjainkra jellemző monogám házasságig – térben és időben – a házasságkötések, illetve ezek alapján a családok különböző formái jelentek meg. Mai értelemben a házasságkötés egy férfi és egy nő az arra kijelölt állami hatóság (anyakönyvvezető) előtt kijelentett akaratnyilvánítása (kvázi szerződése) egy egyenjogú, szabad, önkéntes együttélésre, családalapításra. Ezekről a törvényes keretek közötti házasságkötésekről, illetve a „házasságra lépők”-ről az anyakönyvvezetők a házassági adatfelvételi lapon jelentik a szükséges demográfiai adatokat a Központi Statisztikai Hivatalnak (Népességnyilvántartási Hivatalnak) feldolgozás céljából.

A házassági mozgalom megfigyelése és elemzése mindenekelőtt adott területen (országoként), adott időszakban (havonként, de általában évenként)

kötött házasságok abszolút számából indul ki. Ez a szám természetesen alapvetően függ az adott terület népességszámától, annak nem és kor szerinti összetételétől, továbbá a mindenkori házasságban élők arányától, nem is szólva itt a nemzetek, a kisebb-nagyobb etnikumok eltérő házasságkötési szokásaitól.

Hazai viszonylatban hosszabb távon a házasságkötések abszolút száma az 1970-es évek közepéig jelentősen ingadozott, elsősorban a társadalmi-gazdasági-történelmi tényezők, s részben – az előzőkkel is összefüggő – demográfiai hatások következtében. Így pl. az első világháború után (1921-ben) a több mint 93 ezer házasságkötést folyamatos csökkenés követi: 1938-ra 74 300. A második világháború után – ugyancsak természetes reakcióként – újabb csúcs mutatkozik. Az 1946–1950. évek átlagában közel 102 ezren, és az időszakon belül 1949-ben közel 107 ezren kötöttek házasságot. Az azt követő ötéves ciklus átlagában is még némileg 100 ezer feletti a házasságkötések száma. Az intervallumon belül 1954-ben mutatkozott egy 107,4 ezres kiemelkedés, amelyben feltehetően szerepet játszott – legalábbis közvetve – az abortusztilalom feloldása is. Ezt követően – csaknem fokozatos csökkenéssel – 1962-ben már csak 81 354 házasságot kötöttek, amely párhuzamba állítható az 1940-es évek első felében mutatkozó csökkenő születésszámmal is. A második világháború utáni magasabb születési számok hatásaként az 1970-es évek első felében jelentkezik ismét egy 100 ezer körüli csúcs (1973-ban 101,6 ezer, 1975-ben 103,8 ezer). Ezt követően, ha nem is egyenletes, de egyértelmű a csökkenés, és az 1987-88. évekre a házasságkötések száma mintegy 66 ezerre csökkent, s azóta is e szám felett stagnál. (L.: I. sz. tábla)

Tendenciájában egyértelműen, arányaiban pedig megközelítően hasonló mozgást jeleznek az 1000 lakosra jutó, ún. *nyers házasságkötési arányszámok* is. Ezeknek évenkénti adataiból kiténik, hogy az 1946-1955. évek között (az 1951. és az 1953. éveket kivéve) 10 % feletti ez az arány, a tíz év átlagában 10,8 %. Ilyen magas házasságkötési arány megelőzően csak az 1920-as évek elején tapasztalható. E magas házasságkötési arányszámok hatására, a házasságban élőknek a 15 éven felüli népességen belüli aránya 1954-ben addig még nem tapasztalt mértéket ért el: a férfiaknál 69,3 %-ot, a nőknél 63,7 %-ot. (1). 1956-tól, a táblázatból is kiolvasható ötéves átlagok jól tükrözik a vonatkozó évek házasságkötési nyers arányszámait, amelyek alapvetően a házassági korbba lépő generációk; azaz a 20-24 évvel korábban születettek számától függ. Így az 1961–1965. évek közötti 8,5 %-os – a csökkenő tendencián belül is alacsonyabbra eső – nyers arányszám a II. világháború előtti és alatti 20 %-os aluli élveszületési aránnyal magyarázható; illetve az 1966–1975. évek közötti ismét magasabb, átlagosan 9,4 %-os házasságkötési arányszámnak döntően a háború utáni 20 % feletti születési arány a magyarázata. Emellett azonban szerepet játszott a növekedésben az újráházasodók számának és arányának akkor még növekvő tendenciája is.

**A házasságkötések számának és nyers arányszámának alakulása ötéves
átlagokban**

Időszak (év)	Házasságkötések			
	száma	1000 lakosra jutó		
		száma	1951–1955 =100	Előző időszak =100
1941–1945	73944	7,9	76,0	—
1946–1950	101756	11,1	106,7	140,5
1951–1955	100041	10,4	100,0	93,7
1956–1960	92887	9,4	90,4	90,4
1961–1965	85201	8,5	81,7	90,4
1966–1970	95454	9,3	89,4	109,4
1971–1975	99453	9,5	91,3	102,2
1976–1980	91468	8,6	82,7	90,5
1981–1985	75386	7,1	68,3	82,6
1986–1990	67556	6,4	61,5	90,1
1988	65907	6,3	60,6	98,4
1989	66949	6,4	61,5	101,6
1990	66405	6,4	61,5	100,0

A házasságkötési mozgalom 1976-tól induló egyértelmű visszaesésének oka pedig részben az 1950-es évek második felétől jelentkező születésszám csökkenése; részben a növekvő elvált népességen belül az újránházasodók számának és arányának csökkenése; jelentősebb mértékben pedig a házassodási kedv csökkenése. (2)

Erre lehet következtetni már a házassági mozgalom *tisztított arányszámait* alapján is, azaz a házasságkötéseket az 1000 15 éves és idősebb nem házas népességre vetítve. A 2. sz. tábla adataiból kitűnik, hogy a házasságkötések tisztított arányszámai jelentősebb és töretlenebb csökkenést mutatnak. Az 1951–55. évi átlaghoz képest 1990-re míg a házasságkötések száma 33,6 %-kal, a nyers arányszám 38,5 %-kal, addig a tisztított arányszám mindkét nemnél 48,1 %-kal esett vissza. Ez a nagymértékű csökkenés azonban — mint már jeleztük — a vizsgált időszak utolsó 15 évében következett be. Így 1975-höz képest 1990-re a házasságkötések száma 36 %-kal, a nyers arányszám 35 %-kal, a tisztított arányszám pedig 44 %-kal csökkent.

A házasságkötések tisztított arányszámainak alakulása

Időszak	1000 15 éves és idősebb korú nem házásra jutó házasságkötés			
	Férfi		Nő	
	%o	1951–1955 = 100	%o	1951–1955 = 100
1941	62,9	67,9	54,3	77,0
1948–1949	88,8	95,9	66,6	94,5
1951–1955	92,6	100,0	70,5	100,0
1956–1960	92,9	100,0	66,7	94,6
1961–1965	81,4	87,9	59,7	84,7
1966–1970	83,0	89,6	63,3	89,8
1971–1975	81,5	88,0	62,6	88,8
1976–1980	76,4	82,5	58,0	82,3
1981–1985	61,4	66,3	46,0	65,2
1986–1990	50,2	54,2	38,1	54,0
1988	48,8	52,7	37,0	52,5
1989	48,3	52,2	36,8	52,2
1990	48,1	51,9	36,6	51,9

1986-tól (az utóbbi négy évben) a nyers arányszám alapján inkább stagnálás, a tisztított arányszám szerint pedig minimális csökkenés mutatkozik.

Közelebb juthatunk azonban a felvetett hipotézis értelmezéséhez és bizonyításához — nevezetesen ahhoz, hogy a házasságkötések radikális visszaesésében a házasságkötési hajlandóság csökkenése a domináns tényező — a korspecifikus (korcsoportonkénti) házasságkötési arányszámok áttekintésével (L.: 3. sz. tábla), mivel még a tisztított arányszámok mögött is zavaró tényezőként húzódik meg a 15 éven felüli nem házias népesség korösszetételének változása. Így az 1000 azonos korú nem házásra jutó házasságkötések visszaesése már egyértelműbben igazolja, hogy 1960. óta csökken a házasságkötési kedv a 25 éven felüliek valamennyi korcsoportjában.

Az 1000 azonos korú nem házas férfira és nőre jutó házasságkötések alakulása

Év (évek átlaga)	-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-x	Összesen
	Férfi								
1941	6,4	61,3	190,6	137,0	77,9	43,9	8,4	62,9	
1948-49	8,7	119,7	228,3	214,4	152,7	96,2	60,3	15,1	88,8
1959-60	14,4	148,3	280,2	196,4	153,6	111,3	69,0	20,3	89,4
1969-70	12,7	173,9	243,4	143,9	106,6	78,2	52,1	15,4	82,2
1979-80	18,9	140,5	174,7	96,4	63,7	42,9	31,8	10,9	71,9
1987	11,3	117,0	128,9	61,6	41,3	30,0	21,9	8,2	50,0
1989	10,1	118,5	121,2	60,0	37,5	26,5	17,8	7,4	48,3
Nő									
1941	58,3	188,7	139,3	73,1	23,2	2,7		54,3	
1948-49	78,1	207,4	158,5	88,1	55,2	26,0	8,5	1,3	66,6
1959-60	95,8	270,4	184,0	112,9	69,4	34,1	13,8	2,3	64,2
1969-70	89,4	281,9	181,5	104,4	60,8	31,5	11,0	1,8	62,3
1979-80	100,4	250,5	153,2	81,6	46,7	24,7	8,8	1,4	53,5
1987	60,3	203,8	120,8	59,8	34,6	19,9	6,9	1,1	37,8
1989	55,1	192,7	116,2	56,0	33,4	17,9	5,9	0,9	36,8

Forrás: Demográfiai Évkönyv, 1987. 45. és köv. p., valamint 1990. 60. és köv. p.

(Pontosabban: a nők 25-29 éves korcsoportjában 1960-1970 között még csak stagnálás mutatkozik.)

Ez a csökkenés (1989-re) a 15 éven felüli nem házasokra vonatkozóan együttesen a férfiaknál 46 %, a nőknél 43 %. A házasságkötések visszaesésének főbb jellemzői:

– A 25 éven felüli korcsoportok mindegyikénél nagyobb arányú a csökkenés a férfiaknál. Legszembetűnőbb ez az eltérés a 40-49 éves korcsoportban, ahol a vizsgált időszakban a férfiaknál 76,2 %-kal, a nőknél 47,5 %-kal csökkent az 1000 azonos korúra eső házasságkötési gyakoriság.

– Legkisebb mértékű a csökkenés a 20-24 éves korcsoportban: 1960-hoz képest a férfiaknál 20 %, a nőknél 28,7 %; az 1970-es csúcshoz pedig 32 %, illetve 31,6 %.

– A nőknél az életkor növekedésével általában növekszik a visszaesési arány, némi törés csak a 35-39 és a 40-49 éves korcsoportokban mutatkozik. A férfiaknál pedig 49 éves korig jelentősebb a visszaesés, majd a 60. életkor utánra mérséklődik 63,5 %-ra. (L.: 4. sz. tábla)

4. sz. tábla

Az 1000 azonos korú nem házas férfira és nőre jutó házasságkötések visszaesése 1989-re az 1959–1960. évi átlaghoz képest (%-ban)

Korcsoport	Férfiak	Nők
– 19	30,0 (46,7)*	42,5 (45,1)*
20 – 24	20,0 (32,0)**	28,7 (31,6)**
25 – 29	56,7	36,8
30 – 34	69,5	53,0
35 – 39	70,0	51,9
40 – 49	76,2	47,5
50 – 59	74,2	57,2
60 –	63,5	60,0

* 1980-hoz képest

** 1970-hez képest

Magyarázatra szorul azonban az a tény, hogy mind a férfiaknál, mind a nőknél a 20-24 éves korcsoportban 1970-ben, illetve a 19 éven aluliaknál az 1970-es évek végén jelentkezik a házasságkötési csúcs. Úgy tűnik, ez utóbbi korcsoport házasságkötési arány-változásaiban kevésbé játszottak szerepet a Családjogi Törvény idevonatkozó módosításai. Ugyanis a 19 év, és ezen belül a 18 év alatti házasulók korspecifikus arányszámai tendenciájában (kiemelkedően a nőknél) 1974-ig is növekedtek, amikor még a 18 éven aluliak házasságkötését gyámhatósági engedélyhez kötötték; illetve 1980-tól csökkentek ezek az arányok, függetlenül attól, hogy az 1974. évi módosított Családjogi Törvény 16 éves korra szállította le a nők házasodási korhatárát. Következésképpen, joggal

feltételezhetjük, hogy e korai házasodások arányainak az 1980-as évek végén mutatkozó tovább fokozódó visszaesése sem kifejezetten az 1987. évi Családjogi Törvény módosításának eredménye, amely ismét 18 évre emelte a házasodási korhatárt.

A jelzett házasságkötési hullámcsúcsok valószínű oka lehetett viszont az 1973. évi népesedéspolitikai program intézkedései, mint például a fiatal házasoknak a lakáshoz jutás kedvezőbb lehetősége; avagy – ezzel összefüggésben is – feltehetően az önálló családba való „menekülés”.

A vizsgált időszakban az 1980-as évek elejéig jelentős életkorbeli eltolódás, *fiatalodás* mutatkozik a házasságkötéseknél (3) (4), amint az már a 3. és 4. sz. táblákból is kiolvasható. Míg 1941-ben a megkötött házasságoknak a férfiaknál 3,6 %-át kötötték a 19 éven aluliak, 19 %-át a 20-24 évesek, 41,3 %-át a 25-29 év közöttiek, a nőknél pedig ugyanezekben a korcsoportokban 28,7, 34,7 és 17,4 %-át; addig 1990-ben a férfiaknál 5,6, 48,1, 21,9 %-ra, a nőknél pedig 27,5, 44,1, 11,3 %-ra módosultak ezek az arányok.

E kor szerinti megoszlásokat természetesen befolyásolja a népesség korösszetétele is, így realisabb képet ad a házasságkötési átlagos életkorok összehasonlítása.

5. sz. tábla

A házasságkötéskori átlagos életkorok

Nem	1941	1948	1960	1970	1980	1985	1990
Férfiak	29,6	28,8	28,6	27,1	27,2	27,8	27,4
Nők	24,5	24,5	24,7	23,6	24,2	24,6	24,4
Különbség	5,1	4,3	4,1	3,5	3,0	3,2	3,0

Az 5. sz. tábla alapján hosszú távon a férfiaknál 29-27, a nőknél 25-24 az átlagos házasodási kor. Az átlagos korévek változásával csökkenően 5-3 év a házasulók nem szerinti átlagos korkülönbsége a férfiak javára. Természetesen ezek az átlagok jelentős szóródással érvényesülnek. A házasodási korról kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy természetesen eltérő átlagok jelentkeznek az először, illetve az újránházasodók körében az előző családi állapot szerint is. Nevezetesen pl. 1988-ban a házasodási átlagos életkor a férfiak csoportjában: nőtleneknél 24,3, az elváltaknál 37,9, az özvegyekél 57,7; míg a nők csoportjában értelem szerint ugyanezen mutatók: 21,5, 34,1, illetve 50,3.

Jobban tükrözik a fiatalodási tendenciát a *valószínű* és a *normál* házasságkötési életkorok változásai. (3) (5). A *valószínű házasságkötési* kor az életkor, amelyeknél a házassági tábla népességének a fele már házasságot kötött. Ez a mutató a nőtleneknél 1941-ben 26,7, 1949-ben 25,1, 1990-ben 22,6 korév; a hajadonoknál pedig – a jelzett évek sorrendjében: 22,5, 21,2 és 20,1 korév. A *normál házasságkötési kor* pedig az az életkor, amelyben legtöbben kötnek házasságot. E mutató a nőtleneknél 1941-ben 26, 1949-ben 23, 1990-ben 22 korév, a hajadonoknál a jelzett sorrendben 20, 19, 20 korév.

Mindhárom középérték alapján általánosan megállapítható: a férfiaknál (nőtleneknél) jelentősebb ingadozás mellett nagyobb mértékű a házasságkötési kor csökkenése; a nőknél (hajadonoknál) kisebb ingadozással stabilabb a házasságkötési kor a vizsgált időszakban.

Újabbban, a teljes termékenység analógiájára teljes házasságkötési arányokat is számítanak. Ez a mutató azt fejezi ki, hogy a népességnek milyen aránya kötne házasságot egy bizonyos korig (pl. ötvenéves koráig), az adott év (változatlanul feltételezett) korszpecifikus házasságkötési arányszámai alapján. A teljes házasságkötési arányszám is tulajdonképpen egyfajta házassági valószínűséget jelző mutató, amely a házassági készség tömör, időbeni és térbeli (nemzetközi) összehasonlítására alkalmazható. (6)

A 6. sz. táblázatból kitűnik, hogy a női teljes házassági arányok Európában 1970 és 1990 között (Albánia, Románia, Spanyolország és Szovjetunió kivételével) általában csökkentek.

A bemutatott húsz év alatt ez az arány európai átlagban 91 %-ról 73 %-ra esett vissza. Magyarországon ez idő folyamán a mutató némileg magasabb szinten (97 %-ról 77 %-ra) hasonlóan 20 %-os csökkenést jelentett.

Ami az újránházassodást illeti: az előzvegyülések, de főleg a válások számának növekedésével a II. világháború után tendenciájában növekedett az arányuk a házasságkötések egészen belül az 1980-as évek közepéig. Pontosabban, azok a házasságkötések, amelyeknél legalább az egyik fél előzőleg már házasságban élt 1948-hoz képest 1970-re 22,4 %-kal növekedtek, 1970-től 1990-ig pedig 25 %-kal csökkentek. Minthogy azonban ez utóbbi 20 év folyamán a mindkét fél részéről első ízben kötött házasságok száma 33,4 %-kal csökkent, így az újránházassodásnak az egészen belüli tovább tartó növekedése csak relatíve áll fenn. 1987-től pedig az először házasulók mérsékelt növekedése mellett az újránházassodások tovább csökkentek. (L.: 7. sz. tábla)

Ezzel szemben az előző családi állapot szerinti specifikus arányszámuk, azaz a 1000 özvegyre, illetve elválttra jutó házasságkötések száma az 1960 körüli időtől ugyancsak csökkent, mégpedig lényegesen nagyobb arányban, mint az először házasulóknál.

Amint az a 8. sz. táblából kitűnik, az 1959–1960-as átlaghoz képest 1989-re a visszaesés aránya a nőtleneknél 27,4 %, a hajadonoknál 28,9 %, míg a férfi özvegyeknél 74,6, elváltaknál 81,7 %, a nőknél pedig az özvegyek csoportjában 70,5 %-kal, az elváltaknál 68,2 %-kal csökkent a házasságkötések aránya. A hajadonok kivételével, akiknél csak 1980 után mutatkozik ez a csökkenés, valamennyi csoportban 1960-tól egyértelmű ez a visszaesés.

**Teljes házasságkötési arány Európa országaiban
(a nők 50 éves koráig házasulók aránya %)**

Ország	Teljes házasságkötési arány (%)		
	1970	1980	1990
Szovjetunió	100	100	100
Spanyolország	80	90	95
Albánia	74	88	94
Románia	84	100	88
Cseh és Szlovák Köztársaság	92	87	87
Görögország	100	86	86
Bulgária	95	90	85
Jugoszlávia	97	86	82
Lengyelország	100	90	80
Portugália	98	86	80
Magyarország	97	90	77
NDK	98	81	75
Svájc	87	54	73
Belgium	99	78	71
Olaszország	100	78	68
Írország	98	83	66
Hollandia	100	68	65
Egyesült Királyság	100	77	64
Luxemburg	87	66	62
Dánia	65	53	60
Finnország	94	67	60
NSZK	97	66	60
Ausztria	91	68	58
Franciaország	92	71	57
Svédország	62	53	54
Norvégia	90	65	52

Forrás: *Klinger András: Magyarország demográfiai helyzete Európában. Demográfia, 1991. 1–2. sz. 44. p.*

A házasságkötések megoszlása az először és az újrَاهázasodás szerint

Év	Házasság- kötések száma	Előzőleg a házasságkötések %-ában			Ösz- sze- sen
		egyik fél sem volt házas	az egyik fél házas volt	mindkét	
1941	79074	82,4	12,5	5,1	100
1948	97700	79,4	14,2	6,4	100
1960	88566	73,1	15,9	11,0	100
1970	96612	74,5	14,4	11,1	100
1980	80331	70,7	16,6	12,7	100
1985	73238	68,5	17,6	13,9	100
1987	66082	69,3	16,8	13,9	100
1989	66949	71,6	15,8	12,6	100
1990	66405	72,2	15,6	12,2	100

Forrás: Demográfiai Évkönyv, 1989. KSH. Bp., 1991. 46. p.

A házasságkötéseknek különböző szempontok szerint bemutatott csökkenése összhangban áll – ezeknek mintegy következményével – a családi állapot szerinti összetételében a házasságban élők csökkenő arányával (L.: 12. tábla). Ezeknek a „de jure”, tehát a jogi keretek között kötött házasságok csökkenésének – legalábbis a felszínen jelentkező – egyik oka, hogy az utóbbi évtizedekben hazánkban is mindinkább növekszik, a nyugat-európai államokhoz hasonlóan, az ún. konszenzuális házasságkötések, élettársi kapcsolatok száma és aránya. Erre nézve természetesen nem rendelkezhetünk teljes körű és megbízható felmérésekkel, csupán becslésekre szorítkozhatunk, mivel ezekről az állapotokról nincs nyilvántartás, illetve az 1990-es népszámláláskor is csak a „bevallás” szerinti helyzetre szorítkozhattak. Az idevonatkozó feldolgozás, illetve szakirodalom szerint (7) az 1990-es népszámlálás 2 %-os feldolgozási mintája alapján összességében mintegy 116 450-re becsülhető a bevallott élettársi kapcsolatok száma. Ezek aránya a 15 éven felüli népességben belül 1990-ben a férfiaknál 3 %-ra, a nőknél 2,7 %-ra tehető. Bár e párkapcsolatok számai és arányai hazai viszonylatban is növekvő tendenciát jeleznek, a nyugat-európai viszonyokhoz képest, a jelenlegi kisebb volumenük mellett, a társadalmi, demográfiai összetételük tekintetében is lényeges eltéréseket, sajátosságokat mutatnak. Így pl.

Az 1000 azonos családi állapotúra jutó házasságkötések száma

Év (évek átlaga)	Nőtlen			Hajadon	Özvegy	
	férfi	Özvegy	Elvált		nő	Elvált
1941	64,3	45,4	147,9	81,4	7,7	73,1
1948–1949	88,3	53,2	257,4	104,9	11,9	106,5
1959–1960	85,5	40,7	280,9	108,7	7,8	109,6
1969–1970	81,1	28,1	171,6	108,1	4,9	84,5
1979–1980	75,8	18,5	99,0	110,7	3,5	58,6
1984	63,8	15,5	77,6	94,	3,2	49,6
1987	54,1	12,1	58,7	79,	2,7	37,8
1989	53,5	10,4	51,3	77,3	2,3	34,8

Forrás: Demográfiai Évkönyvek.

– A magyarországi élettársi kapcsolatban élők többségét a korábban már volt házások, ezen belül is főleg az elváltak alkotják (nőknél mintegy 60 %-át, a férfiaknál közel 70 %-át).

– Az élettársi kapcsolatok gyakorisága a 30–49 éves korban a legmagasabb.

– Ugyancsak magasabb a gyakoriság a fizikai foglalkozásúak és az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében.

– Az élettársi kapcsolatban élő nők döntő többsége (80 %-a) gyermekes, ezeken belül is jellemző, hogy a magasabb gyermekszám az élettársi kapcsolatban élés magasabb gyakoriságához kapcsolódik.

– Az élettársi kapcsolatok terjedése ellenére azonban ezek volumenében sem kompenzálják a házasságkötések visszaesését.

A házasságkötési mozgalom alakulása azonban az előbbiekhöz képest is sokkal összetettebb, mivel összességében befolyásolják azt – többek között – a népességnek, illetve a házasságra lépőknek a társadalmi rétegenkénti, foglalkozási csoportonkénti, iskolai végzettség és egyéb tulajdonság szerinti összetétele, illetve módosulása is.

Más szóval, a különböző ismérvű csoportoknak, rétegeknek eltérők a házasodási szokásai, annak ellenére, hogy azok különböző arányszámai alapján mindinkább közelednek egymáshoz. Példálódzó jelleggel említhető, hogy még ma is magasabb a falusi, illetve a fizikai dolgozók házasságkötési gyakorisága, ezen belül is a fiatalabb korosztályokban, szemben a városi és a szellemi

foglalkozásúakkal. Általánosságban mondható az is, hogy az iskolai végzettség fokozata és a házasságkötések között lazább negatív kapcsolat tapasztalható.

Tovább fűzve a gondolatsort, különbséget tehetünk az ún. homogén és a heterogén házasságok között. Homogén házasságról beszélhetünk olyan esetekben, amikor azonos társadalmi csoportokhoz (iskolai végzettségűekhez, azonos nemzetiséghez stb.) tartozók kötnek egymással házasságot; ezzel szemben heterogén házasságot az eltérő foglalkozású, nemzetiségű, iskolai végzettségű stb. személyek között mérhetünk. (L.: 9. sz. tábla). Eltekintve itt a konkrét asszociációs együtthatók számításától, megállapítható, hogy ha még jelenleg tapasztalható is a jelzett ismérvek között némi összefüggés, tendenciájában ezek egyre inkább csökkenő szorosságot mutattak a vizsgált időszakban.

9. sz. tábla

Az azonos, illetve a különböző társadalmi—foglalkozási csoportok között kötött házassági gyakoriságok (indexe %)

Év	Homogámia	Heterogámia
1948	72,3	27,7
1960	67,6	32,4
1970	62,6	37,4
1980	59,0	41,0
1984	58,5	41,5
1990	59,7	40,3

Legnagyobb mobilitás a mezőgazdasági fizikai foglalkozású férfiaknál következett be, ahol a homogén házasságok aránya közel 90 %-ról 1970-re 47 %-ra, majd 1990-re 28 %-ra csökkent. Ugyanebben a csoportban a nőknél lényegesen kisebb a változás — a mintegy 60 %-ról csupán 55, illetve 51,6 %-ra csökkent a homogámia. Egyébként is a második világháború után ebben a társadalmi csoportban érvényesült legnagyobb arányú átrétegződés. Legkevésbé változott a homogámia a nem mezőgazdasági fizikai foglalkozásúaknál. Ezen belül a férfiaknál 1948–1970. között mintegy 61 % körül stagnált, majd 1990-re emelkedett 65,5 %-ra; a nőknél pedig — a jelzett időszakok között — 82 %-ról 79 %-ra csökkent, majd 84,2 %-ra emelkedett. Lényegesen problematikusabb a

házassági mobilitás megállapítása a szellemi foglalkozásúak csoportjában, minthogy ezek „definíciója”, így összetétele a vizsgált időszakban is változott, s mint gyűjtő fogalom, általában több réteget fogott, illetve fog át ma is. Ezek összességében a homogámia a férfiaknál 65 %-ról 1970-re 76 %-ra nőtt, majd 1990-re 74,9 %-ra módosult, a nőknél pedig 62 %-ról előbb 45 %-ra, majd 41,1 %-ra csökkent. Az 1990-ben alkalmazott csoportosítás szerint a felsőfokú végzettségű szellemi foglalkozású férfiaknál a homogámia 46,3, a nőknél 52,1 %; a középfokú vagy alacsonyabb végzettségű szellemi foglalkozású férfiaknál ez az arány 53,3 %, a nőknél pedig 20,1 %. Ennél a csoportosításnál tehát már jelentősebb tényező az iskolai végzettség.

Nemzetközi viszonylatban még kevésbé lehet egyértelmű és problémamentes az összehasonlítás, mivel országonként is eltérők a házassodási szokások. A rendelkezésre álló 1000 lakosra jutó házasságkötések száma, valamint a teljes házasságkötési arányszám (valószínűség) alapján leszögezhető, hogy egyrészt Európa-, illetve világszerte jellemző a házasságkötések csökkenése az elmúlt évtizedekben. Másrészt a magyarországi 1990. évi 1000 lakosra jutó 6,4 %-os házasságkötési arányszám, illetve a 77 %-os női házassodási valószínűség európai viszonylatban ma már csak egy átlagos mutatónak számít. Ennél alacsonyabb 1000 lakosra jutó arányszámok tapasztalhatók az 1980-as évek végén pl. Finnországban (5,4 %), Franciaországban (4,8 %), Írországban (5,1 %), Norvégiában (4,9 %), Olaszországban (5,3 %).

Végső soron a házasságkötési hajlandóság tendencionális csökkenésének igazi okaival jelen tanulmányban – annak korlátozott terjedelme mellett – azért sem foglalkozhatunk, mivel ezeket a különböző társadalmi–gazdasági szinten lévő országokban ma sem tárta fel a szakirodalom kellő mélységben. Ezért nagy általánosságban csak az állapítható meg, hogy ebben meghatározó szerepet játszik az életforma változása, a kötetlenebb kapcsolatok iránti igény terjedése.

Bár e tanulmány tárgya a házassági mozgalom, nem mellőzhető a házasságok megszűnésének – legalább – vázlatos áttekintése sem. A válások és az özvegyülések folyamatai, változásai ugyanis szorosan kapcsolódnak – az újr házassodásokon, a házassági mérlegen keresztül – a házasságkötések értékeléséhez.

A házasságok felbontását számos társadalmi–gazdasági és individuális tényező motiválja, amelyeket a liberalizálódó jogi szabályozás és bírói gyakorlat egyre inkább elfogad. Különösen igaz ez a megegyezésen alapuló házasságfelbontások érvényesülésénél, amikor is a bontóperek gyakorlatilag a válás bekövetkeztének bírói ítélettel történő megállapítására, jóváhagyására korlátozódnak. (8)

Ami Magyarország válási mozgalmát illeti, a századfordulótól kezdve, fokozatosan növekszik mind abszolút számban, mind pedig a különböző arányszámokban – a többi európai országokhoz hasonlóan. Jellemző, hogy már az első világháború előtt is egyike volt (Franciaország mellett) a legmagasabbaknak, majd a későbbiekben, főleg a II. világháború után még

erőteljesebb volt a válások hazai növekedése (L. 10. sz. tábla). 1987-ben érte el az eddigi legmagasabb csúcst a közel 30 ezres válással, amikor is ez a szám a

10. sz. tábla

A válások számának, főbb mutatóinak alakulása

Év	Válások száma összesen	1000 lakosra	1000 fennálló házasságra jutó válások száma	1000 házasságkötésre
1938	5754	0,6	2,8	77,5
1948	11058	1,2	5,3	113,2
1960	16590	1,7	6,5	187,3
1970	22841	2,2	8,4	236,4
1980	27797	2,6	9,9	346,0
1985	29309	2,8	10,9	400,2
1987	29856	2,8	11,3	451,6
1988	23868	2,3	9,1	362,1
1989	24952	2,4	9,6	372,7
1990	24888	2,4		374,8

Forrás: Demográfai Évkönyv, 1990, Bp., 1992. 86. p.

fennálló házasságoknak 11,3 %-ét jelentette. Mint láttuk az 1970-es évek második felétől radikálisan csökkent évenként a házasságkötések száma. Ehhez kapcsolódott a válások abszolút- és különböző arányszámainak növekedése. E két ellentétes irányú tényező hatására 1000 házasságkötésre 1985–1987. között már 400–451 válás jutott, de még az utóbbi három évben is – a házasságkötések stagnálása, valamint a válások 20–26 %-os csökkenése mellett is 370 felett maradt e mutató.

A vizsgált időszakban az 1000 fennálló házasságra jutó válások száma 1987-ig növekedett, összességében 11,28 %-re, amely az 1950–1954. évi átlaghoz képest 123 %-os növekedést jelentett. 1988-ban viszont közel 20 %-os visszaesés mutatkozik az előző évhez képest. Az 1987. évi kiemelkedő csúcspan, illetve az ezt követő visszaesésben egyértelműen az 1987. július 1-én hatályba lépett módosított Családjogi Törvény (1986:IV. törvény) válásra vonatkozó

szigorításai játszottak szerepet. E törvény értelmében a házasság felbontásában véglegesnek lehet tekinteni az elhatározást akkor, ha — a házastársak a közös gyermek elhelyezése és tartása, a szülő és a gyermek közötti kapcsolattartás, a házastársi tartás, a közös lakás használata kérdésein túlmenően, új elemként — a *házastársi közös vagyon megosztása kérdésében megegyeztek és egyezségüket a bíróság jóváhagyta, vagy a házastársak között (igazoltan) legalább három éve megszakadt az életközösség* oly módon, hogy külön lakásban élnek és a közös gyermek elhelyezését, valamint tartását a gyermek érdekeinek megfelelően rendezték. [Csjt. 18.§ (2) bek. a), b) pont].

E módosítások hatása azonban feltehetően csak átmenetinek tekinthető, mivel 1989-re az előző évhez már ismét 5,4 %-os emelkedés mutatkozik az 1000 fennálló házasságra vetített válási arányszámban.

A válási gyakoriság az 1950-es évek elejétől valamennyi *korcsoportban* növekedett 1986–1987-ig. Ez az emelkedés főleg a fiatalabb korcsoportokban jelentős, amelyeknél egyébként is magasabbak a válási arányok. Az 1950–1954. évek átlagához képest az 1985–1989. évekre a 24 éven aluliak csoportjában ugyanezen csoport házasságban élőkre vetített válási arány a férfiaknál ötszörösére, a nőknél közel háromszorosára növekedett. A 25–29 évesek csoportjában a növekedés férfiaknál 160 %, a nőknél 127 %. A magasabb korcsoportokban a férfiaknál általában csak alig több mint kétszeresére nőtt a válási arány, kivéve az ötven éven felüliek csoportját, ahol ez az arány 284 %; illetve a nőknél csak némileg magasabb a növekedés a 30–34 éves és a 40–49 éves korcsoportokban, jelentősebb viszont (248 %) a 35–39 éves csoportban, és 262 % az ötven éven felülieknél.

A házasságfelbontások előfordulását kifejezőbben mutatja a *válási valószínűség*, másképpen a *teljes válást arányszám*. Ez a mutató már nem évenként jelzi a tényleges válási arányt, mint a nyers vagy a tisztított arányszámok, hanem azt fejezi ki, hogy az adott időszak változatlan válási gyakoriságai mellett — az idő folyamában — a házasságok milyen hányada (hány %-a) szűnne meg válással. Az elmúlt húsz évben Európa csaknem minden országában kisebb-nagyobb arányban nőtt a válási valószínűség. Európai átlagban 1970-ben a megkötött házasságoknak 15 %-a, 1990-ben pedig már 26 %-a fejeződne be válással. Magyarországon ez az arány 25 %-ról 31 %-ra emelkedett, így a relatíve mérsékelt növekedés eredményeként a válási nagyságrendben hazánk már csak közepes helyet foglal el.

A házasságok megszűnésének másik alapformája az *özvegyülés*, amely az egyik házastárs halálával következik be. Az ide vonatkozó adatokat tulajdonképpen a halandósági statisztika köréből kölcsönözhetjük, mivel az elhalálozásokat családi állapot szerint is számba veszik, annak különböző társadalmi-gazdasági, demográfiai jellemzőivel. Az özvegyüléssel megszűnt házasságok száma és aránya az 1960-as évek második felétől az 1980-as évek első harmadáig jelentősen emelkedett 6,5–6,6 %-ra a halandóság romlása következtében, ezt követően fokozatosan 6,1 %-ra csökkent (L: 11. sz. tábla)

Mint már jeleztük, a házasságkötési mozgalom alakulását jól tükrözi a házasságkötéseket és a házasság megszűnéseket összefoglaló *házassági mérleg*,

amelynek egyenlege a házasságkötések többletét vagy hiányát mutatja. (L.: 11. sz. tábla)

11. sz. tábla

A házasságok mérlege Magyarországon 1000 lakosra számítva

Év	Házasság- kötés	Halál által megszűnt házasságok	Válás által	Összes	Házasságok többlete, ill. hiánya (-)
1948	10,7	4,6	1,2	5,8	4,9
1960	8,9	4,7	1,7	6,4	2,5
1970	9,3	5,6	2,2	7,8	1,5
1978	8,7	6,4	2,7	9,1	-0,4
1980	7,5	6,6	2,6	9,2	-1,7
1985	6,9	6,4	2,8	9,2	-2,3
1986	6,8	6,4	2,8	9,2	-2,4
1987	6,2	6,1	2,8	8,9	-2,7
1989	6,3	6,1	2,4	8,5	-2,2

Forrás: Demográfiai Évkönyv. 1989. KSH. Budapest, 1991. 34. p.

A II. világháború után az 1950-es évek közepéig—végéig, amikor a magas házasságkötési arányok mellett a halandóság csökkenni kezdett és a válási arányok is még viszonylag alacsony szintet mutattak, igen jelentős, ezer lakosra átlagosan mintegy 4 házassági többlet mutatkozott.

Ezt követően az 1970-es évek közepéig (1977-ig) a házasságkötések ingadozó száma, és tendenciájában kisebb mértékű csökkenése mellett jelentősen emelkedett a válások aránya, valamint — a halandóság romlása következtében — az özvegyüléssel megszűnt a házasságok aránya. Ez ellentétes folyamatok eredményeként fokozatosan csökkent a házasságok többlete. 1978-tól pedig már házassági hiány mutatkozik, amely fokozatosan növekedett 1987-ig 2,7-re 1000 lakosra számítva. Ebben a hiánynövekedésben pedig már döntően a házasságkötések már jelzett radikális visszaesése játszott szerepet, minthogy 1978 és 1987 között az özvegyüléssel megszűnt házasságok 4,7 %-kal

csökkentek, és a válással, megszűnteké is már csak 3,7 %-kal növekedtek; míg ugyanez idő között a házassági hiány 6,7-szeresére növekedett.

A házasságkötések és a házasságmegszűnések folyamatai – természetesen a születési-halálozási- és a külső vándormozgalom hatásai mellett – befolyásolták a 15 éves és idősebb népesség családi állapot szerinti összetételének változását is. (L.: 12. sz. tábla)

12. sz. tábla

A 15 éves és idősebb népesség megoszlása nem és családi állapot szerint Magyarországon (%)

Időpont (jan. 1.)	Férfi				Nő			
	nőtlen	házas	özvegy	elvált	hajadonházas	özvegy	elvált	
1941*	32,5	62,5	4,2	0,8	24,7	59,3	14,6	1,4
1949	30,6	64,5	4,0	0,9	22,7	59,1	16,6	1,6
1960	23,7	71,5	3,4	1,4	17,3	64,4	15,7	2,6
1970	24,7	69,9	3,2	2,2	17,2	63,8	15,2	3,8
1980	22,0	70,8	3,5	3,7	13,8	64,3	16,3	5,6
1985	23,0	68,3	3,8	4,9	14,1	61,8	17,3	6,8
1988	24,1	66,3	3,9	5,7	14,9	59,9	17,7	7,6
1989	24,6	65,7	3,9	5,8	15,3	59,3	17,8	7,7
1990	25,1	64,6	3,9	6,4	15,9	58,1	17,8	8,2

* jan. 31.

Forrás: Statisztikai Évkönyv, 1989. Bp. 1991.

A 12. sz. táblázatból kitűnik a nőtlenek és főleg a hajadonok arányának csökkenő tendenciái, amelyek az abszolút számokban megjelenő csökkenéseknél jelentősebbek. Ez a folyamat tulajdonképpen az első világháború utáni időszakról indult el, párhuzamosan a születési, illetve a halandósági arányok módosulásával, végeredményben a korösszetétel változásával, amelyek egyben az időbeli ingadozásokat is magyarázzák. A nőtlenek és hajadonok aránya természetesen az életkor növekedésével mindinkább csökken, de a nőtlenek aránya – 1987-ben a 60 éves életkorig – minden korcsoportban magasabb, mint a hajadonoké.

A *házasságban élők aránya* Magyarországon, az 1920. évi mélyponttól (férfiaknál 60,3 %, nőknél 56,8 %) eltekintve, európai viszonylatban is általában az elsők között volt. A házasodások, újránházasodások, illetve a házasságok megszűnésének alakulásával összhangban a II. világháború után 1960-ig jelentősen emelkedett; férfiaknál 71,5 %-ra, nőknél 64,4 %-ra. Némi ingadozás mellett, s minimális csökkenéssel 20 évig marad ez a magas arány. 1980-tól azonban a már jelzett házasodási hajlam csökkenésével 1990-re fokozatosan esett vissza a házassági állapotúak aránya mind a férfiaknál, mind a nőknél mintegy 9 %-kal, amely elsősorban a nőtlenek-hajadonok, illetve az elváltak arányának növekedését eredményezte.

Ami az *özvegyek* arányát illeti az abszolút számok növekedése ellenére, némi ingadozással, stabilnak látszik a nem szerint lényegesen eltérő arányokkal, Míg ugyanis hosszú távon az özvegy férfiak aránya átlagosan 3,6 % körül, addig a nők e csoportja 16 % körül mozog. (1990-ben már 17,8 %). Ennek oka alapvetően a nemenként is eltérő korösszetétel változása, a férfiak magasabb halandósági arányai, illetve az a tény, hogy az özvegy férfiak nagyobb arányban házasodnak újra, mint az özvegy nők.

Alapvetően a társadalmi tényezők, valamint ezzel összefüggésben a jogi szabályozás hatására egyértelműen növekvő a tendencia az *elváltak* arányában. Abszolút számban azonban az évenkénti válások száma jóval magasabb a táblázatból kitűnő statikus állapotot jelző 5–8 %-nál. Más oldalról viszont azt is hozzátehetjük, hogy az újránházasodás csökkenése miatt is növekedett e csoport aránya, illetve növekedett a számszerűen nem regisztrálható megegyezéssel együttélők aránya. Az elvált nők aránya is magasabb a férfiakhoz képest, de az özvegyek csoportjában tapasztalható eltéréseknél lényegesen kisebb mértékűek. Kétségtelen az is, hogy az utóbbi tíz évben ebben a csoportban mutatkozott a legnagyobb mértékű növekedés: a férfiaknál 73 %, a nőknél 46 %.

Irodalom

1. *Klinger* András – *Szabady* Egon: A házasságkötések alakulása Magyarországon. Statisztikai Szemle, 1956. 3. sz. 222. p.
2. *Klinger* András: A házassodási mozgalom és a népesség összetétele. Statisztikai Szemle, 1985. 6. sz. 501–512. p.
3. *Pallos* Emil – *Vukovich* György: A magyar házassági mozgalom néhány jellegzetessége, házassági táblák. Demográfia, 1960., 159–187. p.
4. *Tamásy* József: Házasság-válás, családalakulás. A családok és háztartások összetétele. Demográfia, 1975. 201–218. p.
5. *Vukovich* György: A magyarországi házassági mozgalom néhány jellegzetessége. Demográfia, 1961., 4. sz. 459–465. p.
6. *Klinger* András: Magyarország demográfiai helyzete Európában. Demográfia, 1991. 1–2. sz. 19–60. p.

7. Csermák Józsefné: Házasság és család; a demográfiai változások újabb irányvonalai és összefüggései. Demográfia, 1991., 1–2. sz. 87–111. p.

8. Hoóz István: Demográfia. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988., 145. p.

JÓZSEF BALÁZS

DIE ÄNDERUNG DER ZAHL DER EHESCHLIEßUNGEN IN UNGARN NACH DEM ZWEITEN WELTKRIEG

(Zusammenfassung)

Die Studie stellt die wichtigeren, begrenzbaren und homogenen Perioden der Änderungen in der Bewegung der Eheschließung auf Grund der Bevölkerungsentwicklung dar. Mit Hilfe von verschiedenen Verhältniszahlen analysiert der Verfasser die Ursachen und die wichtigeren charakteristischen Züge der radikalen Abnahme der Eheschließungen nach 1975.

Er sieht auch die Gestaltung und die Eigenartigkeiten der Ehescheidungen über.

Dements-rechend fasst der Aufsatz die Bilanzen der Eheschließungen un-scheidungen und anderer wichtigeren Angaben der Ehe in waage zusammen.

Zum Schluß bewertet der Verfasser die Wirkungen der Bevölkerungsentwicklungen darin mit besonderer Rücksicht die der Änderungen der Eheschließungen un-scheidungen, im Spiegel der Zusammensetzung nach Familienzustand des Bevölkerungsteiles über 15 Jahren.